

Gyerekkatonák a szomáliai konfliktusban

A gyerekkatonákról általában

A gyerekek háborús konfliktusokban történő alkalmazása első pillantásra vitán felül álló jelenség: a nyugati társadalmak lakosságának döntő többsége alighanem egyetért azzal a megállapítással, hogy a tizennyolc év alatti fiatal- és kiskorúak alkalmazása nem csupán nemzetközi jogi, de komoly erkölcsi normákat is sért, és legalább annyira elítélendő, mint például a gyerekek szexuális kizsákmányolása. A *gyerekkatona* kifejezést hallva a többségnek az afrikai helyi konfliktusok jutnak az eszébe, ahol a gépkarabély használatára már alkalmas, a brutális kiképzésnek köszönhetően minden gátlástól mentes, gyakran alig hat-hét-éves, erőszakkal toborzott kiskorúak vívják harcukat különféle felkelőszervezetek keretében, és követnek el szemrebbenés nélkül vérengzéseket akár saját közvetlen pátriájuk ellen. A jelenség már elérte a hazai közönség ingerküszöbét is. Mindebben nagy szerepet játszik a Magyarországon is fellelhető ismeretterjesztő irodalom¹ mellett a téma gyakori megjelenése a különféle művészeti ágakban, mindenekelőtt a filmben.²

Ennek tükrében meglepő, hogy valójában nem csupán a gyerekkatonaság nemzetközi szabályozása, de maga a fogalom is meglehetősen képlékeny és vitatott. A háttérben számos tényező áll. A legfontosabb talán az, hogy valójában a nyugati értelemben vett gyerekek – 18 év alatti fiatalok – a történelem során rendszeres résztvevői voltak a fegyveres konfliktusoknak. Ahogy arra tanulmányában Paragi Beáta is rámutat: „Nyugaton [...] fokoza-

1 Lásd például Oroma Fiona – Schumicky Lilla – Szilasi Ildikó: *A háború gyermekei*, Afríbook, Budapest, 2008; Beah, Ismael: *Gyerekkatona voltam Afrikában, amíg ti játszottatok*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007.

2 Gondolunk itt olyan széles közönséget elérő alkotásokra, mint a *Véres gyémántok* (2007), *A géppisztolyos prédikátor* (2011) vagy az *Isten városa* (2002)

tosan alakult ki a napjainkban univerzálisként ismert gyerekkép. Központjában a gyerekkor ártatlansága áll, a gyerekek felnőtt világtól való elkülönítése. Ennek alapján a nemzetközi humanitárius jogban a gyerekek többnyire „pre-társadalmi» lényekként jelennek meg, akikkel csupán történek a dolgok, akiket a felnőtt világ kemény valóságától el kell különíteni, akiket 18 éves korukig mindenféle társadalmi veszélytől hermetikusan el kell zárni.”³ Paragi ennek tükrében hangsúlyozza, hogy a gyerekkor egy társadalmi konszenzuson alapuló konstrukció, amely kultúránként más és más. Ez jól tetten érhető a világ és a történelem számos pontján: a nomád népek zöménél a pubertáskort elért fiúk beavatási szertartáson esnek át, amelynek keretében harcosná és népük védelmezőjévé válnak. A középkori Európában az apródok – tizenegynéhány éves fiatalok – uruk fegyverhordozójaként mentek a csatába. De gondolhatunk a II. világháború időszakára, amikor is – a Hitlerjugend szélesebb körben ismert gyakorlatán túllépve – szinte mindegyik harcoló fél esetében norma volt a 17 éves fiatalok besorozása. A jelenség elfogadottságát jelzik az olyan irodalmi alkotások is, mint Gárdonyi Géza *Egri csillagokja* (Bornemissza Gergely alig serdülő ifjú, amikor Buda elesténél végez egy törökkel), Petőfi Sándor *A kisdobosa* vagy Victor Hugo *A nyomorultak* című regényében Gavroche alakja. A 2007-ben megszületett párizsi alapelvek alapján ugyanis nem csupán azok tartoznak a gyerekkatonák közé, akik fegyverüket nyíltan viselik és használják (gyerek kombattánsok), hanem a fegyveres csoportok tevékenységében érintett fiatalok is, akik hordárként, szakácsként, hírvivőként, kémként vagy akár szexuális rabszolgaként végeznek feladatokat az adott szervezet működtetésében.⁴

Érdeemes szem előtt tartanunk azt is, hogy a mi szabadsághősünk az ellenség szemében sok esetben gyerekkatonák. A Góliátot legyőző Dávid a zsidó-keresztény kultúra egyik központi hősalakja, miközben modern fogalmainak alapján kétségkívül egy gyerekkatonáról van szó. Ugyanezt elmondhatjuk az 1956-os forradalom és szabadságharc során harccselekményekben részt vevő fiatalokróla: miközben a magyar nemzeti hagyomány a hazáért életüket áldozó hősként emlékezik meg róluk, per definitionem ők is gyerekkatonák voltak. Ezt az analógiát folytatva ugyanez vonatkozik a harmadik világtól meglehetősen távol álló brit hadsereg azon önkéntes tagjaira, akiket kormányuk 18. születésnapjuk betöltése előtt vezényelt Irakba 2003 és 2005 között,⁵ vagy éppen az Egyesült Államokra és Kanadára, amelyek a kétezres évek elején még lehetővé tették, hogy állampolgára-

3 Paragi Beáta: Gyerekkatonák Afrikában, *Külügyi Szemle*, 2008/tél, 57–80, 67.

4 Szijj Dóra: Az „új” háborúk hozadéka: a gyerekkatonaság modernkori formái, *Nemzet és Biztonság*, 2010/május, 27–38, 28–29.

5 Child Soldiers Global Report 2008. Summary. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers. www.childsoldiersglobalreport.org (utolsó letöltés: 2016.10.17.)

ik – szülői beleegyezéssel – szintén akár 17 évesen is csatlakozhassanak a haderőhöz.⁶ A 2008-as Global Report adatai szerint 63 olyan ország volt a világon, amely törvényileg lehetővé tette a fiatalok önkéntes csatlakozását a haderőhöz, és ebből 26 esetben ez a tényleges gyakorlat szintjén is működött.⁷ Mindezek alapján tehát a gyerekkatonai fogalma alá tartoznak a hazájukat, közösségüket önként védő, erkölcsileg elfogadott szabadsághősök éppúgy, mint a sokszor kényszerrel, erőszak és pszichológiai nyomás hatására a fegyveres csoportokhoz csatlakozó fiatalok, akikből aztán uraik személyiség és gátlások nélküli gyilkológépeket faragnak.

Mindezeket figyelembe véve érthetővé válik, hogy a fogalom mögött álló konszenzus és jogi szabályozás kialakítása korántsem egyszerű feladat. Mert bár azzal a többség egyetért, hogy a különféle fegyveres konfliktusokban nincs helye a 14 év alatti kiskorúak alkalmazásának, a felső határ képlékeny. A különféle szabályozások alapvetően a 15. és a 18. betöltött életévet veszik alapul, s miként a fenti példákból láthattuk, ezek nem kizárólagosan a fejlett és a fejlődő államok közti különbségeken múlnak.⁸ Nem feledkezhetünk meg a motiváció fontosságáról sem: érzékelhetjük, hogy sokakban jogos a felháborodás, ha a szovjet megszállók ellen küzdő Mansfeld Péter alakját próbálja valaki egybemosni az ugandai hadúr, Joseph Kony által erőszakkal besorozott, gyakran kábítószeres és erőszak hatása alatt, kényszerből cselekvő, nehezen definiálható politikai célokért – vagy épp pusztán anyagi haszonszerzésből – csatába küldött kiskorúakkal. Ez azért is fontos, mert nem vitatva a kulturális sajátosságok fontosságát, illetve a gyerekkor sok szempontból konstruált fogalmát, az 5–10 éves gyerekkatonák alkalmazása az afrikai, ázsiai, latin-amerikai fegyveres mozgalmakban nem csupán a „nyugati” szemüvegen keresztül, de a helyi mércék és megítélés szerint is abnormális.

Ez a tanulmány azt a megközelítést alkalmazza, miszerint minden 18 év alatti személy, aki részt vesz fegyveres küzdelemben, vagy hírszerző, hordár, szakács stb. szerepkörökben támogatja az állami vagy állam alatti fegyveres csoportok működését, gyerekkatonának minősül. A témával foglalkozó legtöbb nem kormányzati szerv (NGO) is ezt a szempontrendszert alkalmazza. Ez az életkori határ kétségkívül a gyerekkorral kapcsolatos „nyugati” megközelítést részesíti előnyben más kulturális konstrukciókkal szemben, ugyanakkor kikerüli a meddő politikai csatározás terepét. Ráadásul összességében az látszik, hogy az érintett szereplők többsége egyre inkább ezen álláspont elfogadása felé mozdul el: Nagy-Britannia például a nemzetközi felháboro-

6 Sziij, i. m. 30.

7 Child Soldiers Global Report, i. m. 6.

8 Paragi, i. m. 2008, 61.

dás miatt az Irakba telepített fiatalokú katonák nagy részét pár hét után kivonta az frontvonalból.⁹

A gyerekkatonaság elterjedtsége

A fentebb bemutatott polémiák miatt nehéz – sőt szinte lehetetlen – meghatározni a gyerekkatonák pontos számát és a jelenleg elterjedtségét. Paragi Beáta a különféle nemzetközi szervezetek becsléseire hivatkozva 300 ezer körülre teszi az érintett fiatalok számát, hozzátéve, hogy a szám 1990 óta lényegében nem csökkent.¹⁰ Szijj Dóra szerint 200–300 ezer gyerekkatonával számolhatunk.¹¹ Az ENSZ 2014-es jelentése az előző évben végzett kutatások alapján több mint 4000 esetet dokumentált, de ez nyilvánvalóan csupán a jéghegy csúcsa.¹² A jelentés 23 országban 51 különféle fegyveres csoportot talált, amelyek valamilyen formában gyerekkatonákat alkalmaztak.¹³ Tekintettel azonban a kérdés politikai érzékenységére – amely jelentős nagyhatalmi szereplőket is érint –, a jelentés eleve csak a legrenitensebb államokat és szervezeteket vizsgálhatta. Már idéztük a 2008-as Global Reportot, amely 26 állam reguláris haderejében talált fiatalokúakat, s amelyből 9 konkrétan érintve volt fegyveres konfliktusokban. A nem állami szereplőkkel (gerilla- és terror-szervezetek) együtt ez összesen 21 országot érintett.¹⁴ Szijj Dóra tanulmánya szerint azonban a jelenség ennél jóval elterjedtebb: a világon működő reguláris hadseregek, gerilla- és terror-szervezetek mintegy 40%-a alkalmaz valamilyen formában 18 év alatti gyerekkatonákat.¹⁵

A jelenség ilyen fokú elterjedtsége mögött számos tényező húzódik meg. A gyerekkorral kapcsolatos korábban említett társadalmi konstrukció mellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy a világ lakosságának zöme rendkívül fiatal. A fejlődő világban a népesség jelentős része 15 év alatti: Afrikában például ez az arány 2014-ben 43% volt.¹⁶ Így kézenfekvő, hogy olyan jelenségek mellett, mint a gyerekmunka, a gyerekkatonaság is elterjedtebb, mint a fejlett világban. Ez azonban nem magyarázza, miért kerül sor olyan fiatalok harci alkalmazására, akik az adott kultúra megítélésében sem sorolhatók a harcosok rétegéhez. Paragi felhívja rá a figyelmet, hogy a gyerekkatonaság jelensége mögött nagyon is nyilvánvaló közgazdasági mozgatórugók

9 Child Soldiers Global Report, i. m. 9.

10 Paragi, i. m. 61.

11 Szijj, i. m. 1.

12 Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. A/68/878-S/2014/339, 2014.05.15., 2. www.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

13 Uo. 2.

14 Child Soldiers Global Report, i. m. 5.

15 Szijj, i. m. 1.

16 World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision, www.esa.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

is meghúzódnak, amelyek leírhatók a klasszikus kereslet-kínálati piaci modellel. Kínálati oldalon ott találjuk a mérhetetlen szegénységet, az oktatási rendszer hiányosságait, a háborús környezetet, amely normává teszi az erőszakot, a család hiányát, a kortárs közösség vonzerejét, a földhöz és más javakhoz való hozzájutás esélyének csökkenését. A keresleti oldalon pedig sokszor olyan csoportok állnak, amelyeknek nincs igénye kiválóan képzett katonákra, mert az etnikai-vallási küzdelemben azok igazából alacsony felkészültségű „fogyótermékek”. Az egyszerű kézfegyverek – a klasszikussá váló AK-47-es és változatai – használatának megtanulása könnyű és gyors folyamat, ugyanakkor a gyerekkatonák nem kérnek fizetést, igényeik szerények, testalkatuknál fogva gyorsan mozognak, megfelelő fizikai és lelki kényszer, illetve traumatizálás hatására szinte vakon követik a parancsot. Fontos tulajdonságuk, hogy veszélyérzetük alacsony, és bizonyos kor alatt nem jellemzi őket a halálfélelem – utóbbi különösen öngyilkos merénylőként való alkalmazásukat könnyíti meg.¹⁷ Gyerek voltuk miatt könnyen befolyásolhatók, személyiségük kifejeletlen, ezért a bennük levő gátlások is egyszerűbben lebonthatóak. Ahogy Szijj Dóra rámutat: „egy gyermek, aki könnyen befolyásolható, feltétlen hűséget és alázatot tanúsít a parancsnokával szemben, esetleg bosszúvágy hajtja a megölt családtagokért (pszichés okok), gyorsan tanul, nem aggodódik amiatt, hogy családjához visszatérjen, nincs felesége, gyermeke”.¹⁸ Mindezek alapján a gyerekekből viszonylag kis ráfordítással ideális és olcsó „gyilkológépek” nevelhetők. Ráadásul a dezertálásuktól sem kell félni: a milíciák ugyanis gyakran arra kényszerítik őket, hogy saját szűkebb pátriájuk ellen kövessenek el atrocitásokat – esetenként közvetlen családtagjaik ellen. Márpedig a közösségalapú társadalmakban nincs annál nagyobb vétek, mint ha valaki az őt védő és eltető közeg ellen fordul. A bűntudat és a szégyen ezért gyakran áthidalhatatlan szakadékot jelent a fiatal gyerekkatonák számára, így még akkor sem térnek vissza rokonaik körébe, ha megszabadulnak a katonai szolgálatól, és rehabilitációs programokon esnek át.¹⁹

Bár a gyerekkatonák reguláris erővel szembeni bevethetősége általában alacsony, az esetek többségében a fegyvertelen civil lakossággal szemben kerülnek alkalmazásra, amely részéről minimális ellenállásra számíthatnak, ugyanakkor ők sem irgalmaznak senkinek és semminek: mivel nem fejlődhetett ki bennük a felnőttekkel, időséssel, nőekkel, kortársaikkal szembeni tisztelet, illetve védelemtudat, könnyedén rábíratók etnikai tisztogatás végrehajtására is. Képzettebb ellenféllel szemben ugyan veszteségeik magasak lesznek, de az elesett gyerekkatonák a jelenség

17 Boko Haram Reaches New Low: Uses 10-Year-Old Girl as Suicide Bomber, 2015.01.10. www.slate.com (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

18 Szijj, i. m. 34.

19 Uo. 36–37.

előbb bemutatott természetéből fakadóan könnyen pótolhatóak: ez jól megmutatkozott az LRA tevékenységében, amely harcoknak legalább 80%-át alkották gyerekek.²⁰ Ugyanakkor életkoruk bizonyos védelmet is jelent a számukra: a legtöbb kultúrában a gyerekek kiemelt védelmet és gondoskodást élveznek, így a gyerekkatonákkal először találkozó reguláris csapatok sokszor tétováznak, mit is tegyenek: vegyék fel a harcot a gépkarabéllyal felszerelt, gyakran 6–8 éves gyerekekkel, vagy – amint az neveltetésükből fakadna – épp ellenkezőleg, próbálják valamiféleképpen megvédeni őket? A gyerekkatonaság egyik démoni oldalát épp az adja, hogy ezzel szemben a fiatalokú katonák – akiket mindenféle társadalmi kódtól, gátlástól és normától megfosztottak parancsnokaik – gondolkodás nélkül tüzet fognak nyitni az idegenekre, hisz számukra ők ugyanolyan ellenségek, mint bárki más. A jószándékú természetes tétovázás tehát könnyen a reguláris katonák életébe kerülhet. Ez különösen igaz azokra a konfliktusokra, amelyek megoldására külföldi békefenntartók érkeznek az országba. De jól megmutatkozik ez a gyerekek öngyilkos merénylőként való alkalmazásában is: a katonai vagy rendőri ellenőrzőpont felé közeledő tízéves kislány vagy kislány – szemben egy felnőttel – nem okoz fenyegetettség-érzést az ott őrködő katonákban, így könnyen megközelítheti őket halálos csomagjával – amit sok esetben nem is a gyermek, hanem az őt messziről figyelő és instruáló felnőtt merénylő hoz működésbe.²¹ Mindez azért is pusztító hatású, mert amikor azt olvassuk, hogy a katonák válogatás nélkül nyitnak tüzet a civilekre, amögött gyakran ezek a tapasztalatok is meghúzódnak: a reguláris erők – akiknek számos tagja vesztette életét gyerekek vagy nők által végrehajtott öngyilkos merényletben – mindenkit potenciális támadóként fognak kezelni. Ez jól megmutatkozik a szomáliai afrikai uniós békefenntartó misszió, az AMISOM katonái esetében,²² vagy Afganisztánban, amikor a kanadai katonák tüzet nyitottak az ellenőrzőpontjuk felé közeledő, a figyelmeztetések ellenére sem lassító gépjárműre – amelyet, mint később kiderült, kisgyerekek vezettek.²³

Mindez jól mutatja az erőszaknak és a bizalmatlanságnak azt a spirálját, amelyet a gyerekkatonák korlátozás nélküli alkalmazása szül. Így a jelenség nem csupán saját maga okán, de közvetlen és közvetett hatásai miatt is gátolja a hosszabb távú konfliktusrendezést és stabilitást.

20 Paragi, i. m. 70–72.

21 Boko Haram Reaches New Low: Uses 10-Year-Old Girl as Suicide Bomber, 2015.01.10. www.slate.com (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

22 AMISOM soldiers kill 5 civilians, including children, 2016.06.04. www.shabellenews.com (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

23 Canadian soldiers cleared in Afghan children's deaths, 2008. szeptember 16. www.cbc.ca (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

A szomáliai társadalom és történelem rövid összefoglalása²⁴

A kusita nyelvet beszélő szomálik alapvetően nomád társadalmaszervezetben élnek. Bár közös nyelvet beszélnek és valásuk is egyöntetűen az iszlám, a vérségi leszármazás alapján álló klánrendszernek köszönhetően mégis rendkívüli mértékben fragmentáltak. Bár a 20. század során milliók költöztek be városias településekre, elhagyva vándorló életmódjukat, a klánrendszer hatása továbbra is erős maradt.

Kelet-Afrika mostoha viszonyai között a szomáli klánok élete a túlélésért való mindennapi küzdelemről szólt, amelyet a száraz és esős évszakok váltakozása, időnként pedig az aszály és az éhínség ciklusai határoztak meg. Mindezen hatások jól megmutatkoznak a szomálik világhoz való hozzáállásában is, különösen a végletekig hajtott pragmatizmusban. A térség egyik első leírója és utazója, Drake-Brockman brit hivatalnok a 20. század elején arról értekezett, hogy a szomálik jobban ragaszkodnak a túlélés zálogát jelentő tevéikhez, mint asszonyaikhoz. Az európai szemzőgből nézve legmegdöbbentőbb talán mégis az, amikor a szerző leírja, hogy a legnagyobb aszályok idején a szomáli családok rabszolgának adják el gyermekeiket az arab kereskedőknek.²⁵ A helyi gondolkodás szerint ugyanakkor ez az egyetlen racionális cselekedet: minek néznék végig, hogy a gyerekek sorban éhen halnak, amikor az eladott családtag árából elegendő élelmiszert vásárolhatnak a túléléshez – nem beszélve arról, hogy az eladott gyerek „megélhetése” is biztosítva lesz? Az elmúlt száz év alatt ez a mentalitás nem sokat változott. Amikor e sorok szerzője 2014-ben Mogadishuba utazott, beszélgetett egy, a diaszporából visszatérő szomálival. A harminc év körüli férfi mesélt arról, hogy családja – felesége és másfél éves kislánya – Nagy-Britanniában élnek. Az is kiderült, hogy már legalább fél éve nem látta őket. A kérdésre, nem nehéz-e ez a helyzet, a férfi csak legyintett. „Dehogy” – majd hozzátette: „A nyugatiak túl érzelmesek. Nézem a filmeket, és mindenütt a túl sok érzelem. Mi, szomálik, nem vagyunk ilyenek.”²⁶ A férfi tudta, hogy családja Londonban biztonságban van, ő viszont itt, az újjáépülő Mogadishuban tudott szert tenni pénzre és hatalomra. Számukra nem volt kérdés, hogy ez a legideálisabb állapot, amiben az adott helyzetben élhetnek.

A nomád háttér – ahogy a korábbi fejezetben már szóltunk róla – azt is jelenti, hogy a fiúgyermek már kiskoruktól kezdve részt vesznek az állatok gondozásában, legeltetésében és ellátásában – sőt, ha kell, védelmében is. Ez igaz magára a klánra is. Így megállapíthatjuk, hogy a 18 év alatti fiatalok katonai alkal-

24 Ezt lásd részletesen: Marsai Viktor – Hettyey András: *Szomália – állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*, Publikon, Pécs, 2013.

25 Ralph Evelyn Drake-Brockman: *British Somaliland*, Hurst and Blackett, London, 1912.

26 A szerző interjúja, Mogadishu, 2014. január.

mazása egyáltalán nem idegen a szomáli kultúrától – sőt, annak szerves része.

Az elmúlt ötven év történelme Afrika szarván sajnos több esetben is lehetőséget adott ennek gyakorlására. Az ország 1960-ban vált függetlenné az egykori olasz és brit gyarmati területek egyesülésével. 1969-ben a demokratikus kormányzást Sziad Barre katonai diktatúrája váltotta fel. Két kisebb határháború után az ország véres fegyveres konfliktusba keveredett a szomszédos Etiópiával a zömében szomálik lakta Ogaden régióért. Szovjet és kubai segítséggel azonban Addisz-Abeba visszaverte az agressziót, s a szomálik súlyos vereséget szenvedtek. A kudarc hatására felerősödtek a klánok közti ellentétek, amelyek kezdetben lassú izzású, majd egyre intenzívebb polgárháborúvá szélesedtek. 1991-ben a különféle klánok szövetsége megdöntötte Sziad Barre hatalmát, de a várt béke helyett folytatódtak a harcok. A mezőgazdasági területek pusztulása óriási éhínséget idézett elő, amelyben legalább 300 000 ember vesztette életét. Bár a külföldi beavatkozás az ENSZ és az Egyesült Államok vezetésével véget vetett az éhínségnek, a békét és a stabilitást nem tudta elhozni: a missziók kudarca után folytatódott a klánok és hadurak közti küzdelem. Szomália bukott állammá vált mindenféle működő központi hatalom, közigazgatás vagy közszolgáltatások nélkül. Az egészségügy és a közoktatás összeomlott, a gazdaságban pedig a legkirívóbb vadkapitalizmus nyert teret. Ebből az anarchiából és reménytelenségből táplálkozva emelkedtek fel a térségben a különféle – kezdetben mérsékelt – iszlamista csoportok. Az elhibázott külső és belső döntések miatt azonban ezen szervezetek egy része radikalizálódott, és 2007-re megerősödtek a kifejezetten dzsihádisták szerveződések, élükön a rettegett as-Sabáb (az ifjak) nevű mozgalommal. 2009-re az as-Sabáb uralta szinte a teljes Dél- és Közép-Szomáliát – mintegy három Magyarországnyi területet. Hogy megakadályozzák a szervezet megerősödését és regionális terjeszkedését, a nemzetközi szereplők és a szomálik összefogtak a központi kormányzat megszilárdítására és a stabilitás kiépítésére. Az Afrikai Unió 22 000 fős békeművelete, az AMISOM véres harcok árán visszafoglalta a fővárost, majd a vidéki központok zömét. Ezzel párhuzamosan 2012-ben – 21 év után – ismét megalakult a külső szereplők által is elismert legitim központi hatalom, a Szomáli Szövetségi Kormány (FGS).

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a háború véget ért volna Afrika szarván. Az as-Sabábot komoly veszteségek érték, de még mindig az egyik legerősebb szereplő az országban, amely nem csupán a kormányzat, de az AMISOM ellen is nagy sikerrel hajtott végre támadásokat. Az FGS rendkívül korrumpált, s különféle – klánok mentén kialakuló – frakciók közti hatalmi harcok gyengítik. A kialakítandó szövetségi struktúra pedig, amely – kimondva-kimondatlanul – szintén az egyes klánok számára hozna létre autonóm államokat, sokak szerint sokkal inkább az

ország balkanizációját és a dezintegrációját segíti elő.²⁷ A kétség-telen fejlődés ellenére tehát a szomáliai helyzet napjainkban is rendkívül törekeny, a fegyveres összecsapások, terrortámadások mindennaposak, külső támogatás nélkül a kormány hatalma valószínűleg napokon belül összeomlana.

A gyerekek helyzete Szomáliában

A UNICEF 2016-os jelentése szerint Szomália továbbra is Földünk azon országai közé tartozik, ahol a gyerekek kiszolgáltatottsága, nélkülözése és szenvedése kiugróan nagyarányú. A kiskorúak eleve sokkal jobban ki vannak szolgáltatva a külső hatásoknak, az éhezés, a tiszta ivóvízhez való hozzájutás hiánya, a pszichológiai sérülések sokkal inkább megviselik őket, mint a felnőtteket. Ez jól megmutatkozott a 2011-es éhínség idején, amikor az éhhalál 258 000-re becsült áldozatainak a fele öt év alatti kisgyermek volt.²⁸ Nem csoda tehát, hogy a szomáli konfliktus különösen súlyosan érinti az ország gyerek lakosságát, akik az össznépeségben belül jelentős arányt képviselnek: az ENSZ becslései alapján a nagyjából 11 milliós szomáli medián-életkora 16,5 év volt, ami azt jelenti, hogy a lakosság fele ennél fiatalabb, 46,7%-uk pedig 14 éves vagy ennél fiatalabb. Ugyanakkor az egy nőre eső élve születések aránya még mindig 6,6 fölött van. Az óriási népességyarapodást csak részlegesen mérsékli, hogy 1000 élve született gyermekből 131,2 nem éri meg az ötödik születésnapját – ami az egyik legmagasabb érték a világon.²⁹ Ráadásul az öt év alatti a szomáli gyerekek közül legalább 300 000-en szenvednek krónikus alultápláltságban.³⁰ Nem elég tehát, hogy a szomáli gyerekek egy polgárháborús társadalomba születnek bele, de ennek a társadalomnak egyre nagyobb szeletét képviselik.

Mivel egészségügyi rendszer lényegében nem létezik, a gyerekek alig fele részesül a szükséges védőoltásokban. Ugyanakkor szinte minden leánygyermek átesik a női nemiszerv-csonkítás (FGM) szomorú és fájdalmas beavatkozásán. Az ENSZ becslései szerint tízből alig négy szomáli gyerek részesül valamiféle oktatásban. Nem ritka a gyereklányok házasságba kényszerítése, igaz, ez a gyakorlat javuló arányt mutat: a 15 év alatti lányoknak csak 10%-a érintett ebben, a 18 év alattiaknak viszont

27 Minderről lásd: Marsai Viktor: A szomáli szövetségi kormány első két éve és az al-Sabáb elleni katonai műveletek 2012–2014. (I.) *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 2015/1. 65–95.; illetve Marsai Viktor: A szomáli szövetségi kormány első két éve és az al-Sabáb elleni katonai műveletek, 2012–2014 (II.) *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 2015/2. 96–129.

28 Situation Analysis of Children in Somalia 2016. Executive Summary. UNICEF, 2016. www.unicef.org (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

29 World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision, www.esa.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

30 Situation Analysis of Children in Somalia 2016. Executive Summary. UNICEF, 2016. www.unicef.org (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

már 50%-a. A korábban bemutatott nomád struktúrák miatt az öt és tizennégy év közötti szomáli gyerekek fele vesz részt gyermekmunkában.³¹

A látencia miatt csak becslések léteznek a gyerekekkel szembeni szexuális bűncselekmények mértékéről. A hagyományos klánkeretek közt ezek súlyos véteknek számítottak, a harminc-éves polgárháború azonban szétzilálta a társadalmi kötelekeket. Ez egyrészt hozzájárult az általános morál romlásához, másrészt gyengítette a fiatalok körüli védőhálót. Az országban nagyon sok a családját elvesztett árva fiatalember, akik semmiféle védelemre sem számíthatnak. Az is problémát okoz, hogy a harcokban elesett vagy azokban távoli területeken részt vevő férfiak helyett az ő feladataikat is a nőknek, gyerekeknek kell ellátniuk, ami növeli az áldozattá válás esélyét. A becslések szerint a szomáli nők 2–13%-a lesz nemi erőszak áldozata, akiknek a harmada 18 év alatti. Az Amnesty International jelentése alapján jól látszik, hogy a környezetükből kiszakadt nők a legkiszolgáltatottabbak: a regisztrált esetek 56,7 %-ában belső menekültekről volt szó, akiket klánjuk nem tudott megvédeni. A támadást sok esetben különféle fegyveres csoportok katonái követték el, akik fegyverrel, gyakran a gyermekeikkel zsarolva bírták rá a nőket az erőszakba való beleegyezésre.³² Sokszor azonban még erre sincs szükség: a nők, gyereklányok önként ajánlkoznak fel a milíciatagok – esetenként pedig az AMISOM – katonái számára, hogy így némi élelemhez jussanak. 2014-ben komoly botrányt okozott, amikor a Human Rights Watch kutatásai alapján kiderült, hogy burundi katonák legalább 10 nőt erőszakoltak meg/bírtak rá szexuális szolgáltatásra. A legfiatalabb 12 éves volt. A katonák alkalmanként nagyjából öt dollárt fizettek nekik, vagy cukrot, élelmiszert, gyógyszert adtak cserébe. Több esetben tömeges erőszak történt. A tanúvallomások szerint egyes nők azért vállalták a megaláztatást, hogy így szerezzenek gyógyszert beteg gyerekeiknek.³³

A nemi erőszak látenciáját növeli a jelenség társadalmi megítélése. Ennek legkirívóbb példája a 13 éves, sokak szerint mentális problémákkal küzdő Ajsa Ibrahim Duhulov 2008-as esete volt. A kislány rokonait akarta meglátogatni, amikor három férfi megerőszakolta. A család jelentette az esetet az as-Sabáb helyi rendőrségének, akik azonban a kislányt találták bűnösnek parázsnaság elkövetésében. Ajsát nyilvánosan halálra kövezték, többeket pedig, akik a segítségére akarta sietni, agyonlőttek a milícisták.³⁴

31 Uo.

32 Rape and sexual violence in Somalia – An ongoing epidemic. Amnesty international briefing ai index: AFR 52/009/2013 30 August 2013; lásd még: Somalia Human Development Report 2012. www.undp.org (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

33 Peacekeepers in Somalia use aid to rape women and buy sex for \$5 – HRW. 2014. szeptember 8. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

34 Somalian rape victim, 13, stoned to death. 2008. november 3. www.theguardian.com (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

A gyerekkatonák alkalmazása a szomáli konfliktusban

Mindezek tükrében érthető, hogy a gyerekek a fegyveres összecsapásoknak is rendszeres szereplői Szomáliában. Az ENSZ 2014-es jelentése 1293 konkrét esetet tárt fel, amelyben gyerekkatonák kerültek alkalmazásra. Különösen riasztó volt, hogy bár kétharmadukat az as-Sabáb sorozta be, a kormányerők – a Szomáli Nemzeti Haderő (SNA) – és a szövetséges milíciák – mint az Ahlu Szunna Val Dzsamal (ASWJ) – soraiban is százszámra szolgáltak 18 év alatti fiatalok. Közülük néhány még csupán kilencéves volt.³⁵ Ami a legmegdöbbentőbb, hogy még az ENSZ által finanszírozott AMISOM-ban is találunk fiatalkorúakat mint szakácsokat vagy az ellenőrzőpontok őrségét. Ráadásul figyelembe kell vennünk, hogy ez is csupán a jéghegy csúcsa, hiszen a rossz biztonsági helyzet miatt adatgyűjtésre csak az ország kis részén volt lehetőség. Így a különféle fegyveres alakulatok soraiban minden bizonnyal több ezer szomáli fiatal szolgál.³⁶ A gyerekek legtöbbször logisztikai és hírszerző feladatokat látnak el, de az idősebbeket megtaláljuk a harcoló alakulatokban is. Ezt jól mutatja, hogy 2013 során több mint ezer fiatalkorú tartóztattak le a kormányerők és az AMISOM fegyveresei terrorizmus – vagyis as-Sabáb-tagság – vádjával. A rendelkezésre álló adatok szerint több mint kétszáz gyerek vesztette életét harctevékenység következtében: zömük egyszerű járókelőként, amikor belekerült a szembenálló fegyveres csoportok keresztútjába. Különösen aggasztó, hogy az ENSZ jelentése alapján a legtöbb áldozatért a kormányerők a felelősek: ők 98 gyereket öltek meg, míg az as-Sabáb csak 47-ért felelős. Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy ezek csak azok az esetek, amelyeknek a híre eljutott a szakemberekig; ezeken túlmenően valószínűleg további százak vesztették életüket a harcok következtében. 154 gyereket ért nemi erőszak, és 54 iskolaépületet rongáltak meg vagy romboltak le. Összesen 1100 gyerek vett részt olyan reintegrációs programban, amely az egykori fegyveres csoportok tagjainak rehabilitációjával foglalkozik.³⁷

Azt, hogy Szomália meghatározó szerepet játszik a gyerekkatonaság jelenségében, jól mutatja, hogy 2013-ban a világszerete dokumentált 4000 eset³⁸ egynegyede a kelet-afrikai országhoz kötődik. Ráadásul úgy, hogy a látencia rendkívül magas. A már említett nomád társadalmi háttér miatt a 15–16 éves fiatalok már érett harcosnak számítanak, akikre minden hadviselő fél számít, sok esetben kényszersorozás formájában. De nem csupán ők és

35 Number of Child Soldiers in Somalia May Top 5,000, UN Reports, 2016. június 17. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

36 Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. A/68/878-S/2014/339, 2014. május 15., 25. www.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

37 Uo. 25–26.

38 Uo. 2.

nem csupán így. A UNICEF 2016-os jelentése kitér arra, hogy a szomáli gyerekkatonák alkalmazása mögött más gazdasági és társadalmi mozgatóerőket is találunk. Az évezredes szokásjog alapján álló klánrendszerben a serdülőkorú fiúgyerekek számára elsődleges kötelesség a közösség védelme, márpedig erre bőven nyílik alkalom a polgárháborús körülmények közepette. Ez esetben – a szomáli felfogás szerint – ugyanolyan jellegű, a hazájukat védő fiatalokról van szó, mint a magyar nemzettudatban 1956 gyerekhősei kapcsán.

Meghatározóak a gazdasági motivációk. Ahogy a nélkülöző családok évszázadokkal ezelőtt rabszolgának adták el gyerekeiket, úgy küldik most őket a különféle fegyveres csoportokhoz, akik élelmezik őket, fizetést adnak nekik, és valamilyen formában gondoskodnak jövőjükéről: az as-Sabáb például rendszeresen kiházasítja harcosait.³⁹ Így gyakran megtörténik, hogy a fegyveres csoporthoz csatlakozó serdülő a család egyetlen kenyérkeresője lesz, aki jövedelme egy részével otthon maradt szüleit és testvéreit is segíti.

Ezekhez szorosan kapcsolódik az a tény, hogy a fegyveres csoportokhoz való tartozás a szomáli fiatalok számára fontos karrierlehetőség. A szomáli fiatalok között a munkanélküliség egyes számítások szerint megközelíti a 70%-ot,⁴⁰ és a mértékadóbb becslések szerint is 30–40% körül van. Még azok is, akik dolgoznak, sok esetben éhbérért robotolnak: az egy főre eső átlagos GDP a Világbank becslései alapján 435 USD volt 2015-ben,⁴¹ ami havi 36 dollár keresetnek felel meg. Anneli Botha felmérése azt találta, hogy az as-Sabáb havi 150–500 USD körüli összeget ajánl fel – és általában fizet ki – tagjainak. A meginterjúvolt harcosok több mint fele beismerte, hogy elsősorban gazdasági okokból csatlakozott a szervezethez. Ahogy egy 14 éves markai fiatal beszámolt róla, az iskolában az a hír járta, hogy a tagok egy mobiltelefont és 50 USD-t kapnak. „Ez volt az a dolog, ami sok barátomat rábírt a csatlakozásra.”⁴² A csatlakozással ráadásul a fiatalok presztízsre is szert tesznek, hiszen a retteget szervezet tagjaivá válnak. Nem véletlen, hogy a legnagyobb arányban a 12–17, illetve a 18–22 éves korosztály tagjai csatlakoznak a dzsihádistákhoz.⁴³

Ugyanez a kilátástalanság hajtotta a fiatalokat a kalózkodás felé is. A több tízezer dolláros váltságdíj, amit még az egyszerű

39 Lásd erről: No Place for Children Child Recruitment, Forced Marriage, and Attacks on Schools in Somalia. 2012.02.20. www.hrw.org (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

40 Somalia's lost generation: why youth employment is key to stability, 2013. május 8. www.theguardian.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

41 The World Bank – Somalia. Overview. 2016. www.worldbank.org (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

42 Anneli Botha – Mahdi Abdile: Radicalisation and al-Shabaab recruitment in Somalia. ISS Paper 266, 2014. szeptember; 3., 8. www.issafrica.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

43 Uo. 2.

kalóznak is megkapnak, mesés összegnek számít Afrika szarván. Nem véletlen, hogy a fiatalok tömegesen próbáltak csatlakozni a hálózatokhoz, és idővel túlkínálat alakult ki.⁴⁴

A gazdasági motiváció erejét mutatja, hogy a 100–200 USD-s havi fizetés ígéretével az as-Sabáb még a szomszédos országokból is sikeresen toboroz harcosokat. Kenyából – amelynek körülményei összehasonlíthatatlanul jobbak, mint Szomáliáé – szintén százszámra áramlanak a reményvesztett fiatalok a szomszédos országba, hogy a terrorcsoport keretein belül próbáljanak szerencsét.⁴⁵

Még a szomáli társadalomban is fontos különbség van azonban aközött, hogy 10 éves vagy 16 éves fiatalokat alkalmaznak gyerekkatonaként, illetve önként vagy fizikai kényszer hatására csatlakoznak a milíciákhoz. Az as-Sabáb soraiban nem ritka az előbbi életkor,⁴⁶ sőt jelentek meg sajtóhírek arról is, hogy a szervezet már hároméves árvákat is igyekezett összegyűjteni, hogy aztán teljes mértékben a saját képére formálja őket.⁴⁷ A jelenségre Anneli Botha is felfigyelt tanulmányában, rámutatva, hogy a háttérüket vesztett, lelkileg instabil árva, félárva gyerekek könnyen befolyásolhatók és megnyerhetők a szervezet céljaira, éppen ezért jelentősen felülreprezentáltak a dzsihádisták között.⁴⁸

Az as-Sabáb ezen túlmenően ideológiailag is megalapozta a gyerekkatonák alkalmazását. Számos fiatal, akit a kormányerők és az AMISOM katonái kiszabadítottak-elfogtak, beszámolt róla, hogy a szélsőségesek által elfoglalt területeken a serdülőkorúak számára az iskolákban azonnal megkezdődött az indoktrináció és annak sulykolása, hogy a hitetlenek elleni küzdelem szent kötelezettségük. A lányoknak pedig azt hangsúlyozták, hogy nincs megtisztelőbb dolog annál, mint egy szent harcos feleségének lenni.⁴⁹

Összegzés

A tanulmány lezárásaként felmerül a kérdés, hogy milyen lépések történtek a helyzet kezelésére és a gyerekkatonaság visszaszorítására Szomáliában. Elsőre talán úgy tűnik, jó úton haladunk efelé: 2016 nyarán a Szomáli Szövetségi Kormány – a 195. államként – aláírta a UNICEF-nek a gyermekek jogairól szóló

44 When you join the pirates, bring a gun. 2012. január 19. www.somaliareport.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

45 Al Shabaab defectors tell their stories, 2015. november 18. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

46 Kenyan University students join Al Shabaab. 2016. szeptember 4. www.shabellenews.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

47 Al-Shabaab recruiting orphans as young as three: Kenyan police, 2016.02.13. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

48 Botha-Abdile, i. m. 2–3.

49 Al-Shabaab's Child Soldiers, 2012. május 07. www.somaliareport.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

egyezményét, és beleegyezett abba, hogy a jövőben eltekint a 18 év alatti fiatalok katonai alkalmazásától.⁵⁰ Csakhogy még a legjobb szándékot feltételezve is számot kell vetnünk azzal, hogy a kormánynak valójában alig van vagy egyáltalán nincs befolyása arra, kik szolgálnak a fegyveres erőkben: az SNA valójában leginkább klánmilíciák laza hálózata, és Mogadishunak nincs beleszólása abba, hogy a helyi klánvezetők, politikusok, üzletemberek kiket engednek soraikba. Fokozottan igaz ez az as-Sabábra is, amely előszeretettel toboroz a 12–19 éves korosztályok körében. Mint láttuk, a legtöbb szomáli számára teljesen elfogadható, sőt kötelesség, hogy a serdülőkorba lépő fiatalok kivegyék a részüket a közösség védelméből – vagy épp anyagi hozzájárulással a család eltartásából. Így bár – különösen az as-Sabáb részéről – napirenden vannak a kényszertoborzások, a szomáliai extremitások között a fegyveres csoportokhoz való csatlakozás egyben karrierlehetőséget és kitörési pontot is jelent a fiatalok számára, ami miatt magas köztük az önkéntesek aránya. Az más kérdés, hogy az önkéntesség általában csak a csatlakozásig tart – sem a dzsihadisták, sem a kormányerők nem engedélyezik a leszerelést. Előbbi hírhedt titkosszolgálat, az Amnijat segítségével kifejezetten vadászik a „dezertőrökre”.

A lányok helyzete jóval kiszolgáltatottabb, mint a fiúké. Általában ők a nemi erőszak áldozatai, komolyabb karrierre nincs vagy alig van esélyük, sorsukról mások döntenek helyettük.

Bár az ENSZ és a különféle NGO-k igyekeznek csökkenteni a gyerekkatonák számát, ez megfelelő kormányzati képességek hiányában egyelőre szélmalomharcnak tűnik. Ugyanez igaz a különféle reintegrációs programokra is, amelyek megfelelő utókövetés hiányában általában kudarcra vannak ítélve. Ahogy Szijj Dóra rámutat,⁵¹ ezek az erőfeszítések még ideális körülmények között is csak részlegesen hoznak eredményt: hogyan várhatnánk el egy olyan bukott állam esetében, mint Szomália, hogy rajz- és zeneterápiás programokat, rendszeres pszichológiai kísérést és befogadó családi környezetet biztosítsanak a traumatizált fiatalok számára, amikor még az átlaggyerekek számára sincsenek biztosítva az alapvető oktatási és egészségügyi keretek?

A szomorú kilátás afelé mutat, hogy Szomália a következő évtizedekben is a 18 év alatti gyerekkatonák egyik legfőbb csatatere lesz. Amíg a központi hatalom nem lesz képes megteremtteni a stabilitást és az ország területe feletti szilárd ellenőrzést – s ez még optimista becslések szerint is évtizedeket vehet igénybe –, ebben nem várhatunk érdemi változást. Sőt, látva, hogy az as-Sabáb egyre több fiatal nyer meg magának a régió államaiból, Kenyából, Ugandából, Tanzániából, sokan inkább a jelenség terjedésétől, semmint hanyatlásától tartanak.

50 Number of Child Soldiers in Somalia May Top 5,000, UN Reports, 2016. június 17. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

51 Szijj, i. m. 36.